

Lublin, 5 września 2016

prof. dr hab. Siergiej Kowalow
Zakład Białorutenistyki
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Anny Alsztyniuk
na temat: *Problem autobiografizmu w twórczości Janki Bryła*
(*Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля*)
Praca w języku białoruskim, 182 s.
Uniwersytet w Białymstoku
Promotor rozprawy dr hab. Halina Tvaranovich, prof. UwB

Twórczość klasyka literatury białoruskiej, Janka Bryła, była dobrze znana w Polsce za czasów socjalizmu dzięki przekładom M. Raczkiewicz, E. Rojewskiej, J. Huszczy, S. Janowicza, A. Sobieckiej, Cz. Sieniucha, jednakże już wtedy wyraźnie brakowało publikacji naukowych, jako których nie można przecież traktować krótkich wstępów do utworów pisarza i recenzji jego książek. Po 1989 r. zainteresowanie polskich tłumaczy prozą Bryła słabnie, ale rozpoczyna się analiza naukowa twórczości pisarza: w druku ukazują się artykuły F. Nieuważnego, N. Panasiuk, I. Rudziewicz, H. Głogowskiej, A. Sakowicz. Za najbardziej aktywną współczesną badaczkę twórczości Janka Bryła w Polsce należy uznać Annę Alsztyniuk, która opublikowała szereg artykułów w takich periodykach, jak „Acta Polono-Ruthenica”, „Acta Neophilologica”, „Białorutenistyka Białostocka”, „Studia Wschodniosłowiańskie”, a obecnie wynosi na obronę rozprawę doktorską *Problem autobiografizmu w twórczości Janki Bryła*. Znaczące, że rozprawa ta została napisana w Białymstoku, a nie w Warszawie czy Lublinie, ponieważ to właśnie z Białostoczczyzną Janke Bryła wiązały silne więzi: jego utwory i wywiady nie raz były publikowane w „Niwie” i „Termopilach”.

Jako obiekt badania Anna Alsztyniuk obrała problem autobiografizmu w twórczości Janka Bryła, który przeanalizowała w pierwszym rozdziale na materiale

opowieści *Сірочы хлеб, У сям'і, Ніжнія Байдуны, Золак, убачаны здалёк*, w drugim rozdziale – na materiale powieści *Птушкі і гнёзды*, w trzecim rozdziale – na materiale miniatur lirycznych ze zbiorów *Жменя сонечных промняў, Вітраж, Сёння і памяць, Вячэрняе, Парастак* i in. Trzy rozdziały poprzedza *Wstęp*, rozprawę kończy *Zakończenie*, a także *Streszczenie* po polsku i po angielsku oraz *Bibliografia*, licząca 243 pozycje.

We *Wstępie*, jeżeli wierzyć Autorce rozprawy, “zarysowany został ogólny obraz białoruskiej literatury autobiograficznej z uwzględnieniem w nim pozycji i roli Janki Bryła” (s. 153). W istocie, o białoruskiej literaturze autobiograficznej dowiadujemy się ze *Wstępu* bardzo niewiele (zob. ss. 7-8), natomiast poznajemy inne ważne zagadnienia: okresy twórczości Janka Bryła, związki pisarza z Polską, rozumienie terminu *autobiografizm* w literaturoznawstwie polskim i białoruskim, stan badań nad twórczością Janka Bryła na Białorusi i w Polsce. W polskim literaturoznawstwie problem autobiografizmu w dziele artystycznym został opracowany znacznie szerzej niż w białoruskim, doktorantka przywołuje monografie R. Lubas-Bartoszyńskiej, M. Czermińskiej, J. Smulskiego, A. Cieńskiego, E. Kasperskiego, które posłużyły jako podstawy teoretyczne recenzowanej rozprawy. Naturalnie, twórczość J. Bryła w większym stopniu została opracowana w ojczyźnie pisarza, o czym świadczą monografie i artykuły S. Majchrowicza, U. Kalesnika, A. Adamowicza, S. Andrasiuka, W. Stralcowej, W. Nikiforawej, T. Dasajewaj, I. Żuka, H. Kislicynej, wymienione i krótko scharakteryzowane we *Wstępie*. Dobrze przygotowanie teoretyczne i znajomość prac swoich poprzedników Anna Alsztyniuk prezentuje i w głównej części rozprawy, w której powołuje się na badania polskich uczonych: H. Markiewicza, K. Wyki, J. Bartmińskiego i in., bazując w toku analizy na tezach i wnioskach przywołanych wyżej białoruskich krytyków i literaturoznawców (niestety, nie podejmując z nimi dyskusji, co zależy zapewne od charakteru i doświadczenia autorki rozprawy).

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Dzieciństwo w twórczości Janki Bryła: sposób przedstawienia autorskiego „ja”* doktorantka analizuje wizerunek matki w wybranych opowieściach Janka Bryła, opis mieszkańców tej samej wsi, nauczycieli, a także artystyczną kreację bohaterów, słusznie podkreślając, że “...utożsamianie bohaterów utworów J. Bryła z samym pisarzem byłoby błędem, ponieważ prezentują oni nie tylko los pisarza, ale i całego jego pokolenia, które, tak jak on, dorastało w Zachodniej Białorusi”. (s.45).

W drugim rozdziale (*Powieść "Ptaki i gniazda": specyficzność systemu obrazowania*) kreacja bohaterów (a szczególnie wizerunku matki, s. 77-78) analizowana jest na materiale powieści lirycznej *Птушкі і гнёзды*, jednak głównym tematem badawczym jest tu Polska i postaci Niemców (tym aspektem zostały poświęcone osobne podrozdziały: *Temat Polski i Postaci Niemców* – części interesujące i bogate merytorycznie, ale niezupełnie zgodne z podtytułem rozdziału oraz zapowiedzią Autorki, że przedmiotem analizy jest tu *specyficzność systemu obrazowania* w powieści). I o ile polską tematykę w utworach J. Bryła, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu na jego prozę Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego, wielokrotnie podejmowali poprzednicy Anny Alsztyniuk, o tyle analiza porównawcza wizerunku Niemców w powieści *Птушкі і гнёзды* J. Bryła i sztukach Leona Kruczkowskiego została podjęta w literaturoznawstwie po raz pierwszy.

W trzecim rozdziale zatytułowanym *Poetyckie miniatury Janka Bryła: swoistość gatunkowo-tematyczna* analizowane są takie tematy i motywy miniatur lirycznych Bryła, jak przyroda, dzieci (w pracy po raz kolejny), język ojczysty, twórczość, przemijanie i śmierć. Jedną z najciekawszych części w tym rozdziale i w rozprawie doktorskiej w ogóle stanowi podrozdział *Język ojczysty*, w którym przedmiotem analizy są refleksje dotyczące tragicznego losu języka białoruskiego, narodowy nihilizm Białorusinów i zagrożenie rusyfikacją. Janko Bryl szczerze miłował literaturę rosyjską, przyjaźnił się z wieloma rosyjskimi pisarzami, ale nie mógł zaakceptować rosyjskiego szowinizmu i pełnego pogardy stosunku mieszkających na Białorusi Rosjan, do języka żyjącego tu od pokoleń społeczeństwa. “Якое ўсё-такі трэба мець вялікадзяржаўнае нахабства, каб гаварыць нам, беларусам, што вывучэнне нашай роднай мовы ў нашых школах перашкаджае нашым дзецям вывучаць мову рускую!” – cytuje Anna Alsztyniuk emocjonalny osąd Bryła za zbioru *Вечаровае* (s. 121).

W *Zakończeniu* oraz *Streszczeniu* autorka podsumowuje wyniki badania autobiografizmu w twórczości Janka Bryła, w szczególności słusznie podkreśla, że “...autobiografizm analizowanych utworów dotyczy elementów świata przedstawionego, warstwy zdarzeniowej, a także sfery wewnętrznej – bardzo cennych dla wielkiego pisarza uczuć, doznań, myśli i emocji bohatera” (s. 157).

Bibliografia rozprawy doktorskiej obejmuje wszystkie ważniejsze publikacje, poświęcone twórczości Janka Bryła (w tym 15 artykułów samej Anny Alsztyniuk) oraz

polskie, białoruskie, rosyjskie i francuskie teoretyczne prace literaturoznawcze, z których autorka korzystała w toku przeprowadzonych badań.

Praca Anny Alsztyniuk została napisana starannie, z solidną argumentacją, z zauważalnym zaangażowaniem emocjonalnym autorki oraz zamiłowaniem twórczości Janka Bryła oraz literatury białoruskiej w ogóle. Warto podkreślić poprawny język białoruski rozprawy, w której tylko sporadycznie występują błędy, a nawet zwyczajne literówki.

Uwagi recenzenta dotyczą nie tych rozdziałów i wniosków, które znalazły się w rozprawie doktorskiej *Problem autobiografizmu w twórczości Janka Bryła*, a, jak paradoksalnie to by nie zabrzmiało, tych partii, których w niej nie ma.

Oczywiście, bardzo trudno jest w ramach jednego badania, przeanalizować wątki autobiograficzne we wszystkich utworach Janka Bryła – pisarza, który przeżył bardzo długie życie (1917-2006) i był świadkiem ważnych wydarzeń z historii Białorusi XX wieku: wybuchu drugiej wojny światowej, zjednoczenia Białorusi, okupacji faszystowskiej i represji stalinowskich, odwilży Chruszczowa, czasów застоju Breżniewa, odbudowy za Gorbaczowa i niezależności za Łukaszenki. Anna Alsztyniuk słusznie podkreśla, że „...naszą uwagę w rozprawie poświęcamy analizie tych utworów, w których najpełniej wyraża się proces kształtowania bohatera autobiograficznego” (s. 152-153).

Zatem dlaczego w rozprawie doktorskiej nie są analizowane wczesne autobiograficzne opowiadania J. Bryła (*Сёння “дзяды”, Проста і ясна, Разбудзі мяне заўтра рана!, Трэба паехаць*), dlaczego w analizie nie została uwzględniona opowieść *Муштык і панка* (1990), która przez krytyków uważana jest za najbardziej jaskrawy przykład utworu autobiograficznego spośród wszystkich wielkich dzieł J. Bryła (W. Nikiforawa), w którym narodowy pisarz Białorusi wreszcie ujawnia tragedię własnej rodziny i rozlicza się ze stalinizmem, czego nie mógł zrobić za czasów cenzury radzieckiej? Ta opowieść została jedynie w rozprawie wspomniana jako przykład rozmycia ram gatunkowych (s. 6).

Oczywiście, wspomnienia z dzieciństwa, wizerunek matki i nauczycieli to bardzo ważne komponenty autobiograficzne, ale dlaczego w rozprawie nie ma podrozdziału o miłości i erotyce w twórczości J. Bryła, a także o zawartych w niej politycznych i religijnych poglądach pisarza? Anna Alsztyniuk szczegółowo opisuje realia zachodniobiałoruskie w twórczości J. Bryła i jego stosunek do faszyzmu, ale na te aspekty zwracali uwagę wszyscy wcześniejsi badacze twórczości pisarza, natomiast o stosunku do komunizmu pisarza, który pochodził z Zachodniej Białorusi, służył w wojsku polskim, był

w niewoli niemieckiej (za wszystko to mógł trafić do stalinowskich łagrów) żaden z badaczy twórczości Bryka jak dotąd nie napisał. Tak samo, jak nie napisał o stosunku pisarza narodowego Białorusi, laureata nagród państwowych ZSRR i BSRR do pieriestrojki Gorbaczowa, do życia w niepodległej Białorusi pod władzą prezydenta Łukaszenki, gdy Janka Bryl był zmuszony do wydawania swoich książek na własny koszt, a jego wystąpienia na zjeździe Związku Pisarzy Białorusi nie chciała opublikować żadna gazeta (w końcu tekst wystąpienia ukazał się drukiem w białowieskim czasopiśmie "Тэрмапілы"). Pełz informacji dla badacza literatury kryje się za lakonicznym zapisem Bryla, opublikowanym w zbiorze *Вечаровае*: "Кніжку выдаў за свае грошы. І прыбытку ніякага, і ў доўг крыху залез. Ды затое ж налаяўся ўсмак, і сексу ўсякага нагарадзіў да схочу!" Na marginesie, Anna Alsztyniuk, cytuje powyższe słowa Bryla w swojej pracy (s. 135), ale nie opatruje ich żadnym komentarzem.

Możliwe, że nieobecność w rozprawie doktorskiej zaproponowanych powyżej podrozdziałów i aspektów należy tłumaczyć nie brakiem talentu i profesjonalnego przygotowania Anny Alsztyniuk, lecz po prostu skromnym doświadczeniem życiowym młodej białostockiej badaczki. Dlatego też uwagi recenzenta mają charakter życzeniowy i nie podważają wartości naukowej rozprawy doktorskiej, a także zawartych w niej sądów i wniosków.

Swoją recenzję kończę stwierdzeniem, iż praca *Problem autobiografizmu w twórczości Janki Bryla* spełnia wymogi naukowe stawiane rozprawom doktorskim i kwalifikuje Pani. mgr Annę Alsztyniuk do dopuszczenia do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Siergiej Kowalow

